

ХРИШЋАНСТВО И ВАСПИТАЊЕ

— Посвећено идеји Екумене —

Ако се као васпитање обележи формативни процес човековог духа, који се активише у складу са својим идејним захтевима, онда се оно мора идентификовати са културним радом уопште. Дубоко продоран је тај процес, и то у двоструком смислу: с једне стране иде он до корена душе, у област у којој је још недиференциран, првобитно јединствен; с друге стране он води у сам свет идеја, ка Истинитом и Лепом, Добром и Светом. Значи да васпитање жели да продре до области у којој душевне функције још нису диференциране, и свака од њих делом учествује у свакој од поменутих идеја, делом је доживљава. То бива наивно, али непосредно; првобитно, али са пуно животне снаге. У праживљају Стварности доживљава душа свестрано, целим својим бићем и активношћу вечност као такву, као и своје место у њој. Како она доводи тај свој доживљај до јасног, логичког, рационалног израза?

Прво у религиозној свести, у религиозном учењу. У хришћанству најјасније. У њему се једном за свагда открива нешто о смислу и стваралачкој тенденцији Стварности. Нешто од истинитог и лепог, доброг и светог открива хришћанство у целој својој историји, која указује на пут ка надисториском. Неизмеран је његов васпитни утицај. Није ништа необично што васпитна мисао непрекидно полази од хришћанства, што су непрекидно њему враћа. Религија љубави је незаменљива колико год и ма где да је педагошки геније на делу. Бог, који је љубав, и који се човеку у љубави обраћа, највећи је васпитач. Тако се објашњава чињеница што се историја васпитања не може одвојити од хришћанског духа. Хришћанско васпитање проширило се преко целе земље. Оно је подигло не само велике карактере, већ је постигло у свим областима културног рада највеће успехе. Утицај Христовог учења би се могао потпуно објаснити једино кад би било могућно претставити све позитивне стваралачке снаге културног рада.

Васпитање може да пође разним правцима кад је активно у хришћанском смислу. Истина Христова прожима целокупност човековог бића и све његове активности. Ако уопште можемо да Стварност, и све стваралачко у њој, сведемо на један појам, то је најоправданије учинити помоћу појма хришћанске љубави. Постојање вредности је необјашњиво ако се љубав не призна за апсолутни стваралачки принцип. Ако пак то признамо, онда је јасно да хришћанско васпитање стоји у неразводној вези са вредношћу, са правцем, са крајњим циљем чове-

ковог живота уопште. Свуда где се покуша да се у младом бићу формира тежња истинитом и лепом, добром и светом, ради се у смислу учења Христовог. Кад човек покуша да без предрасуда духом приступи Стварности, њему то другачије није могућно до признањем њеног творца за истину и лепоту, доброту и светост. Свуда где се тежи да се млада душа формира са идеалом ових вечних „атрибута Божјих“, следује се Христу. Увек кад се то чини у љубави, и тиме буди љубав и чини животним принципом, долази до израза вечна истина хришћанства. Тако у васпитању долази до израза најдубље, најбоље, највредносије: његови идеали, тежње, побуде које воде Богу и човеку. Животна присутност Христа дејствује у нашим напорима да од младе генерације створимо људе који су прожети свељубављу.

Као васпитни идеал у остварењу може се истина Христова посматрати са три гледишта. Прво као задатак да се она очува у њеној првобитној чистоти. То чини Православна црква. Без обзира на спољне услове и историски условљене промене треба млада генерација да следује примеру Христа и његових првих ученика. Само тако ће се она духовно уобличити у смислу правог учења Христовог.

Друго, полазећи од тога да се за сигуран васпитни утицај мора створити једна ауторитативна организација, која обухвата цео живот, римокатолицизам мисли да појединац може само у ослоњу на њу да се васпита у духу хришћанства. У оквиру цркве која је довољно јака може појединац — ма где и ма када да живи — да нађе ослонац и сигуран животни правац. Само јака црква може да изгради одређену и чврсту душевну структуру у младој души.

Напоследку, потребно је сад и овде дати живот формирати у смислу хришћанства. Истина еванђеља остаје, али облици њене примене се мењају. Хришћанско васпитање има да помогне омладини у њеном приступању човеку са љубављу и разумевањем. Цео свакодневни живот треба да се подвргне вољи Божјој. Ову страну васпитних напора наглашава најјаче протестантизам.

Али хришћанско васпитање чини један и јединствен потез. Лако обојено у три нијансе, хришћанско васпитање тече даље сигурно, са свима практичним, историски условљеним конзеквенцијама. Увек и свуда где је активна, полази хришћанска мисао од истог извора и тежи истом циљу. У сваком од поменута три главна правца васпитања чини се покушај да се утиче свеобухватно, да се младо биће у његовој целини прожме учењем Спаситељевим. Мада сваки од њих један аспект најјаче наглашава и као главни истиче, ипак сваки истину схвата као једну и вечну, те сваки тежи да формира вредносну хришћанску душу, једну и незаменљиву. Заједничка основа је код свих у Христу и његовом учењу. „Многи су дарови; али је дух један“.¹ Посматрани из перспективе васпитања сва три правца чине један процес. Сваки тежи да иде до корена и однегује основе душе, која има свој извор у љубави према истинитом и лепом, добром и светом. Све друго је средство, пут, условљена форма. Православни васпитаник добија снагу вере из доживљаја првобитности, изворности духа заједнице којој припада. Ту снагу стиче римокатолички васпитаник свешћу да припада моћној

¹ Кор. 12, 4

цркви, која енергично спроводи своје идеје. Снажан се осећа у својој вери млади протестант као члан цркве која хуманост негује и стоји уз све научно потковане покушаје да се отклоне невоље човекове, цркве која тежи за прожимањем целог живота истином Христовом.

У задатке педагошког мислиоца спада да баца јачу светлост на васпитне снаге ових хришћанских цркава. Хришћанско васпитање је чињеница. Разумевање европске културе претпоставља разумевање хришћанства, тиме и разумевање онога што је опште и надискуствено у хришћанству. Већ равнодушност према хришћанском васпитању свети се целој култури, нарочито науци, уметности и моралу. Христова истина не само да прожима васпитне тежње хришћанских цркава, већ је на делу свуда где се изражава побожна љубав. Стога није могућно повући строге границе између њихових васпитних покушаја. Многи карактеристични облици рада једне од њих уствари су заједнички. У нашем покушају да оцртамо разне облике хришћанског васпитања показале се вероватно чешће такав случај, пошто ћемо се углавном трудити да истакнемо оно што је опште и вредносно у хришћанском васпитању.

Није могућно потпуно оцртати појединачне појаве у тежњи за остварењем главне тежње хришћанског васпитања. Нарочито је тешко вечно у њему издвојити од условљеног и локалног. Вечна истина Христова и његов пример морали би да одређују, формирају, прожимају све искуствено. Она је изнад свега искуствено условљеног, и може стога да води све који је носе у себи, без обзира на место и доба у коме живе. Рад у њеном смислу решава све васпитне проблеме. Мада сваки васпитни рад подлежи неизбежном мењању и методском усавршавању, има у њему нечега трајно вредносног: увек и у свим условима покушавати да се од сваког младог бића створи човек, чија основа живота и рада изражава љубав према Богу и човеку.

Православље и васпитање. — Васпитање у духу православне цркве добило је већ у првим вековима хришћанства свој карактеристичан облик. Његова битна црта је постала тежња да се очува хришћански дух у његовом неизмењеном облику, а нарочито да се одржи јединство истине и живота. Код Христа учење није одвојено од живота. Он је своје учење доказао својим животом. Његово учење морамо предати омладини. Његов живот и његова смрт морају се претставити као највећи пример. Живот се мора заложити за Христову истину, у њој се мора живети, да би и то служило омладини као пример. У православној педагогици Христово учење је „теорија“, живот у његовом смислу је „пракса“.

Тако васпитање у православној цркви црпи из два извора: из Христовог учења и његовог примера. Васпитни чинилац је духовна заједница верних, не црква као институција, не хијерахија као њен управни орган. Хијерархију чине они који се покажу као први и најјачи у христоликом животу. Црква асимилије младо поколење животно јој приказујући дух првобитне хришћанске заједнице. Учење и живот Христов је ту, дат у заједници верних, која себе назива „црквом“. Од својих младих дана нови члан њен одушевљава се и уводи не само у хришћански начин мишљења и осећања, већ такође и рада и живота. Идеал му се даје, пут за његово остварење му се

показује. Остаје му да нађе снагу за остварење идеала. Речено је: „Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески“.² Идеал је увек исти; колико ће бити остварен зависи од човека, од његове победе над сопственом природом, којом он постиже божанску помоћ и милост. Сам се мора учинити достојним Духа Светог, или како каже св. Серафим Саровски: „... благодат божанског Духа Светог, која се стиче унутрашњим подвигом нашег бића; благодат која наше биће, од распаљивог у нераспаљиво, од духовно мртвог у духовно живо, из мрака у светлост претвара и преводи“.³

Идеал се мора поштовати. Црква га чува и указује свима на њега. Историја цркве чува многе примере који доказују да је свакоме могућно да води живот у знаку највишег идеала. Велики светитељи су углед за целу заједницу верних.

Још једна црта васпитних тежња православне цркве је упадљива: знање не претставља највиши циљ и постигнуће. Највишу вредност живота одређује духовност, тј. активно уобличавање душе по угледу на Христа. Христову истину доказујемо прво животом, али исто тако и логиком. Философска истина се логички брани и доказује; она је акт интелекта. Зато у философији постоји разлика између теорије и праксе, између учења и живота. Кант је, нпр. — и многи други — правио разлику између теориског и практичног ума. Овом другом он је дао „примат“; ипак није могао другачије, јер је у њему живео Хришћанин кад је долазио пред коначне проблеме. Шопенхауер је живео као прави филистар, мада је живот подвижника описивао као идеалан и теориски образлагавао. Али за ову противречност није могао да нађе никакав други изговор до: „То је ствар милости“, тј. способност да неко живи по убеђењу ствар је милости, али нимало њега самог!

У религији је другачије. Неко учење је истинито за онога који по њему живи, који у његовом смислу цео свој рад и понашање сређује. Ми смо хришћански васпитани уколико хришћански живимо.

За православног мислиоца систем није идеал. Отац Теоктист студенички изражава један православни принцип кад каже: „Знање је дато да се човек не би у добру поколебао“. И даље: „Награду или казну добијамо ми према делу, не према знању“, како каже један други испосник православни. Теорија и наука су потребни, али само уколико служе спасењу. Знање може бити велико, али „висети на врату као цак пун камења“, даље су речи испосника.

Сваку мисао, сваки вољни акт, свако осећање и сваку реч хришћански уобличити — то је идеал који се претставља православном васпитанику. Непосредни докази не вреде много; они важе само уколико су израз живота, дела, искуства. У том смислу је постојање „стараца“ типично православно. Нигде се старост не цени толико као код православних. Она је симбол, доказ оствареног хришћанског мишљења, тежње, осећања, воље. Понекад разговори са старцима, подвижницима не кажу ништа ново. Али све њихове речи имају један посебан смисао и нарочиту вредност, а то је смисао и вредност нечега доживљеног, оствареног, искуством доказаног. Стара истина коју понављају угодници Божји има једну реалност која вреди више од сваке логичким путем

² Мат. 5, 48

³ Св. Серафим Саровски. Ср. Карловци, 1924, 6 и д.

стечене истине. Осим логичке исправности њихове речи садрже дубоку животну истинитост, нарочиту реалност. Оне чине једну област у којој истина и стварност чине нераздвојно јединство. Оне су као аксиоме, за које нису потребни никакви докази. Велико знање само по себи не импонује православном мислиоцу. Он се пита о његовој остварљивости и остварености. Најважније је Христос, његово учење и доживљавање тога учења, остваривање те истине. Прожети се Христовом истином тако да живети по њој постане нужност. Задатак је теолога не у писању дебелих књига, већ у животу у смислу Христовог учења и начинити од своје душе огњиште Светога Духа, како је то нпр. св. Серафим Саровски захтевао и примером показао. Старац Силуан каже: „Ако си теолог, онда се молиш истинито; а ко се истинито моли, он је теолог“.⁴

Из тог разлога нема много писмених сведочанстава од православних мислилаца. Они чак не полажу много на проповед. Они мисле на спасење душе, убеђени да уколико то постигну то не може бити изгубљено ни за човека уопште. Отац Симеон студенички није никако прихватао сугестије да проповеда, јер би проповед таквог једног угодника имала велики утицај. Исто важи и за другог, већ споменутог усамљеника студеничког, о. Теоктиста. Постојање светогорских манастира кроз векове такође говори о овој карактеристичној црти православног човека.

Скромност се такође цени као врлина и доста доприноси томе да се не излази у сусрет жељи за описивањем сопствених дела и подвига. Божанска истина ће и без мене наћи свој пут до срца људи. Има она боље путеве од оних које јој ја могу показати. Пример живота у Христу више вреди од сваке књиге, речи, учености. У старим манастирима најјачи утицај на развој и формирање карактера подмлатка вршио је пример Христа, али и оних који су у подвигу најдаље отишли. Свети Сава каже: „Вера, нада, благод, подношење бола, искрена молитва са сузама, и пре свега анђеока лепота, скромна послушност и љубав... чему долази још и недостатак сваке злурадости“.⁵ Подвижник доказује шта човек може да постигне у свладавању природних побуда у себи. Школа даје побуду и знање али упоредо с тиме утицао је и пример подвижника, који посвећује свој живот молитви, посту, читању светих списа и самоодрицању.

У православном васпитању јако се наглашава да сам живот нема праве вредности. Наша стварност није само без вредности и далеко од царства Божјег, већ му чак стоји насупрот и чини сметњу на путу к њему. Она је дело греха, опадања од Бога. Појам наследног греха игра велику улогу у васпитању. Овај живот има да се свлада, надјача, превазиђе, ако се жели да постигне царство Божје. Васпитање оспособљава за самосавлађивање. Православље се осећа позваним да иступи против антикултурне тенденције нашег доба да се пусти слободно изживљавање свима „природним“ потребама. И заиста је од велике важности овај хришћански став као противтежа, и стога већ социјално неизбежан.

⁴ Јеромонах Софрониј, Старец силуан, 7.

⁵ Св. Сава, Хиландарски типик, 7.

Оваква схватања извршила су јак утицај на духовни развој на-
рочито у Русији. Православље Достојевскога је добро познато. Оно
му је омогућило разумевање за појаву старца и пружио материјал
за његову класичну слику старца Зосима, коју је дао у Браћи Кара-
мазовима. У православном смислу схвата Достојевски самоодговор-
ност као предуслов сваког морала. Где Христос није на делу, мисли
он, ту нема слободе, ту је све дозвољено. Једино Христос је у стању
да осигура праву слободу, да реши све друштвене проблеме, да ује-
дини цело човечанство.

Значи да васпитање означава покушај стицања Духа светог.
Оно је истоветно са пречишћавањем, преображајем, оплемењивањем
природнога у човеку. Тело није тамница душе, како су неки аскети
или чак Платон мислили. Оно је „храм Духа светог“, мисли српски
светитељ Сава. Или, као што каже Берђајев: „Благослов је дејство
Божанске енергије на створени свет, присуство Светог Духа у
свету“.⁶

Став православног човека према западној култури је став онога
који у њој не налази довољно религије. То се најлакше види онде где је
православни поглед на свет најјаче изграђен, у Русији. Специфично ру-
ско, национално руско дошло је у тој земљи први пут до израза у знаку
православља. Рус се осећа као „православна душа“. Школован човек
прошао је кроз школе западњачког типа и преузео је западну културу.
Али он налази у овој сувише интелектуалнога, премало духа и ду-
ше. Тако се морају тумачити чак и нека претеривања у оценама вред-
ности западне културе, која се могу каткад наћи и код већих руских
мислилаца. Тако је Толстој мислио: наука, која је основа западне
културе, може „све да докаже штогод хоћете“, али није у стању да
оспособи човека за бољи живот, тј. за морални живот. Код Достојев-
ског налазе се врло сличне мисли. По Гогољу православна црква је
„она која је у стању да реши све наше сумње и питања“. Даље он
говори: „Што дубље продирем у цркву (православну) својим срцем,
својим умом и својим мишљењем, тим јаче се дивим загонетној мо-
гућности да се измире све противречности; то западна црква не може“.⁷
Да не бисмо сувише цитата ређали да споменемо само још карактери-
стичне речи познатог славенофила Кирјејевског у истој вези: „Желим
само једно: да они принципи, којих се држи православна црква, продру
свом својом снагом у убеђења свих наших класа и сталежа, да ти ви-
соки принципи, завладавши европском цивилизацијом, ову цивилиза-
цију не потисну, него је, напротив, обухвате у њеном вишем смислу
и доведу је до коначног развоја“.⁸

Нешто светло, чисто, узвишено расте у православном монаху из
његове борбе и самоодрицања. Он не жели и не може да уништи при-
роду; он болује и умире. Али он се већ за живота ослобађа њених веза
тиме што снажно изграђује свет духа. Тако њега не погађају стреле
искуственог живота. Његов карактер не мења никакав удар споља.
Исак Сиријин каже: „Љубав према Богу је по својој суштини усрдна, и

⁶ Берђајев, Истина православља. Гласник срп. прав. цркве. Београд, V, 1961, 136.

⁷ Зјенковски.

⁸ Зјенковски, о. ц., 27.

кад некога снажно испуни, његова душа се запали... Ко је такав он јесте и у исто време није у овом животу: боравећи још у овом животу он се диже непрекидно к Богу снагом љубави, и бива од њега прихваћен“.⁹

Медицина лечи тело, али рањена душа остаје изван њеног домаћаја. Стога ниједном васпитачу није пало на ум да заснује васпитање на медицини. Душа је здрава кад носи Бога у себи, без обзира на стање тела. Њена права вредност је независна од тела. И у новијој медицини се признаје снага душевне терапије. Психолог је постао нека врста сарадника лекара. Појам духовног пастира проширен је као и појам лекара, те међу њима постоји узајамна сарадња.

Подвижник прекида своју везаност за врсту, за закон њеног одржања. Али он то не чини као спољашње везани члан црквене заједнице, већ из слободне унутрашње одлуке. То је његов начин ослобођења од граница, његов пут у свет духа. Његово одвајање од света последица је његовог живљења у Богу. Без тога он не може да замисли идеал светости. Сваки који жели да припада само Богу, мора живот да има сигурно у руци. „Нека буде твоја воља“ — то значи да само Божанско живи, остаје, постоји, док све остало нестаје, губи се, пропада, и то не само у мени, већ у човеку, у стварности уопште. Бог је вечан у својој мудрости, у својој лепоти, у својој доброти и својој светости. Онако какав је био „у почетку“. Не треба да се спасем само ја, не само човек, — већ све, цео свет греха. Грех који остане одлази у вечни огањ; праведни се спасавају, и долазе у Царство Божје.

Васпитање у овом смислу развија интерес за све опште вредности, за објективно и наиндивидуално. Све сада и овде дато несхватљиво је и без вредности, ако се не доведе у везу са Свеукупношћу, управо са њеним Праизвором. Са таквим васпитањем у вези су многе врлине, које је иначе тешко неговати: скромност, самосавлађивање, послушност, и пре свега љубав, побожност и јачина воље.

Није ли ово значајна чињеница за педагошку мисао? Многе примере за углед добија дете кад дође у додир са црквеним учењем. Оно се осети опкољено јаким, великим личностима, које су далеко напредовале у остварењу идеала светости. За њега постане привлачно да постане члан братства, из кога су проистекли тако истакнути карактери. Жив стоји пред њиме велики идеал за сопствени живот: Бог, Христос и светитељи. Сви спољни знаци његовог припадања заједници постају симбол и израз унутрашњег, духовног, душевног чланства у црквеној заједници. Осим владања, телом, његовим потребама и жељама, учвршћује се у његовој младој души идеал моралног савршенства и живота у Духу Светом.

Са свима који живе у светлости хришћанске истине осећа се младих једно. Васпитни утицај овог доживљаја, овог искуства је велики. Људи јаке воље, велике љубави и усрдне преданости Богу говоре му, храбре га, указују му пут идеалном животу. Традиција коју упознаје, с којом се крођава, чини за њега низ слика, дела, успеха пуних животне свежине и снаге. Подуховљени монаси, који у искреној служби Богу, у побожности и самоодрицању живе у сећањима црквене заједнице, носиоци су побуда из којих није снажан карактер. Јер њихов

⁹ Цит. Arsenjev, Die Kirche des Morgenlandes. Göschen, 1918, 57.

утицај је сразмеран снази њихове воље, без обзира на време и место њиховог живљења. Достојевски је убеђен: „... да од молитава ових скромних људи који су чезнули за самоћом и миром има да дође спасење Русије... Пример Христов чувају они сјајно и неизмењено у његовој божанској чистоти и истинитости, тамо, у својој усамљености и онако како им је то предато од наших старих црквених отаца, апостола и мученика, а кад то буде потребно они ће све то супротставити светској истини која се распада“.¹⁰

Човек разума влада светом ствари и машина; човек духа влада светом невидљивих и непролазних вредности. Први придобија доказима, убеђује позивом на искуство, на чињенице и догађаје у природи. Он чини човека вештијим, окретнијим, сналажљивијим, а његов живот лакшим и пријатнијим. Други упућује пажњу унутрашњем човеку, преобраћању, освећењу. Његов подмладак постаје други човек у том смислу што се формира према идеалу религије љубави.

Где нема генијалних математичара, ту је ниво математичке науке низак. Где нема великих уметника, ту је уметнички дух углавном слабо развијен. Исто важи и за морално-религиозни живот: појава подвижника је знак и доказ висине морално-религиозног живота дате околине. „Кажем ти да кад у свету неће више бити молитвеника, доћи ће крај свету...“ Јер: „Свет постоји од молитава светих људи“.¹¹

Утицај ових угодника, њихов пример а не само њихове речи и списи, веома је велики и поуздан. Њихов живот је дело воље, одлуке, исто тако и доказ присуства Божанског у човеку. Ако се с тиме упореде, педагошке теорије и методе су бескрвне. Живот у моралној чистоти и светости утиче на околину јаче и сигурније ма од ког педагошког средства. Он показује снагу духа; он сведочи о утицају Божјем на област човекову.

Васпитни значај има култ монашког идеала и због његовог наглашава греха. Не би било претерано рећи да морално-религиозног васпитања нема без неге свести о греху. Све док не postanем свестан својих граница, неспособности, незнања, слабости и грехова, у мени се не јавља потреба за ослобођењем и поправком, за исправљањем, окајањем и спасењем. Потпуно исту мисао налазимо и код највећих претставника савремене западне философије. Тако каже Јасперс: „Тек у свести о греху ослобађам се, иначе остајем роб природе, и ослобађам се одлуком — која је као неко поновно рођење —, као преобраћај, као револуционисање самог мог начина мишљења“.¹²

Васпитање и самоваспитање везани су за пробуђено и правилно однеговано осећање општечовековог греха, везаности за тело, за земаљско и материјално. Скромност и скрушеност неговани су као неопходни за карактер у Средњем веку, добу кад се више полагало на карактер и врлину него на удобан живот и вештину зараде. Сви православни писци из тога доба спомињу себе као „ја грешни“, „најгори од свих“ и слично. То су чинили чак и највећи подвижници, као што је био нпр. св. Сава. Као што је познато Толстоја је целог његовог жи-

¹⁰ Brüder Karamazof. Цит. Rang, Der Christus-Glaube. Göttingen, 1958, 51.

¹¹ Стапец Силуан, 80.

¹² Jaspers, Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit. München, 1950, 43.

бога мучило осећање моралног несавршенства.¹³ О. Теоктист, са својим суптилним осећањем греха и кајања, био је стално до крајности узнемирен већ тиме што у њему живи нагон, природа. Он каже: „И најмања моја мисао ме мучи, и ја се непрекидно исправљам“. И даље: „Моји греси су неизмерни... Кад бих живео сто година, и плакао сваки дан, не бих могао своје грехе да оплачем“.¹⁴ Своје грехе је он осећао тако јако да каже: „Рикао сам од бола...“ Филистар никад не осећа своје грехе и недостатке. Он је препун себе, и живи у свести о својој величини и савршенству. Као супротност њему стоје светитељи. „Колико ближе се они Богу осећају, толико јаче грешни“.¹⁵

Није ту у питању само индивидуална грешност. Ограниченост човека уопште, чак и његове целокупне стварности, доживљава религиозни дух као „грех“. Тако долази до свести о одговорности сваког појединца за ниско стање морала. У екстремним случајевима било је у Русији верних који су сами себе пред судом оптуживали за злочин који нису извршили. Они су полазили од тога да сваки грех треба окајати, свеједно дали управо онај који га је учинио.

Било би погрешно, међутим, православље претставити као противника знања и науке. Ради се само о „примату“, ако употребимо Кантов израз. Од св. Саве даље било је међу православним монасима и свештеницима у Србији веома учених људи, који су оставили списе од вредности. Биографије српских архијереја и владара претстављају јединствен пример, а задивљују ученошћу, наравно одговарајућу времену у коме су никле. Тиме се тумачи чињеница да су црквени људи водили научни и књижевни рад кроз више векова.

У вези са овим можемо споменути још једну карактеристичну црту православног васпитног подухвата. То је толеранција према науци и уметности. Генијална интуиција религиозних духова већ рано је наслутила да наука испитује свет искуства; да је философија човеков покушај да се свет углавном рационално тумачи; да уметност доприноси освешћавању лепоте Творца и његовог дела. Зато наука, философија и уметност нису против религије. Напротив, они се узајамно допуњују.

Кад дође на часове веронауке, дете треба да осети моћ и лепоту духа, љубави, саосећања за ближњег. Дух влада у свету вредности: дух науке у свету истине, дух уметности у свету лепоте, дух морала у свету добра, и дух религије у свету светости. У свима тим областима бори се човек за приближавање идеалима који у овим областима културног стварања одређују облик и садржину, чиме се и његови индивидуални облици одређују и његове склоности оплемењују. У вредносну личност може дете да се уобличи ослањајући се на њих, иако увек највише на једну. Оно увиђа да свака исправна активност води Богу. Никакво знање и умење не помаже ако није у складу са врховним циљем човековог живота: са приближавањем Богу.

Пошто води рачуна само о духу, православно васпитање не оспособљава за практичан живот — чује се каткад глас. Православље упућује интерес само вечном, надземаљском, несветском.

¹³ О томе у биографији Толстоја од Р. Ролана.

¹⁴ Наводи речи о. Теоктиста и Симеона су из необјављених разговора са њима.

¹⁵ Види: Арсењев, Из жизни духа.

Претпоставимо да је приговор тачан. Не признајемо ли тиме да у православном васпитању велику улогу игра принцип: „... иди, продај што имаш и подај сиротињи, и имаћеш благо на небу, и хајде за мнош!“¹⁶ Додајмо још неколико питања. Који философ или научник не тврди да свет наших чула не изгледа онако како се чини наивном погледу? Да ли да их цитирамо овде, од Платона и Аристотела, преко Галилеја и Декарта, до Бергсона и Ајнштајна? За познаваоца је то не-потребно; он ће наћи таква места у свакој историји науке или филозофије. Зар у уметности није исто тако? Зар и она не учи да свет уметности није свет наших чула, већ свет маште, духа? Уметност говори о свету који се разликује од нашег просторно-временског света. Ту истину доказују Хомер и Данте, германска и српска народна песма, Фидија и Леонардо, и многи други до Родена, да и не спомињемо „апстрактну“ уметност наших дана.

Хришћанско васпитање највише вредности налази у свету духа, у свету религиозних вредности. Православна црква учи и оспособљава за борбу духовну, тиме тек и животну. При томе појам живота добија своје право значење. Сви велики у Христу говорили су о непрекидној борби, коју нису прекидали до смрти. Велики руски подвижник Старац Силуан описује своју борбу: „Прве године пошто сам примио Дух Свети, мислио сам: Бог ми је опростио грехе; то доказује благодат; шта ми је потребно више? Али није исправно мислити тако. Мада су греси опроштени треба целог живота мислити о њима, и трудити се на очувању скромности. Пошто то нисам чинио, и нисам био скроман, имао сам да претрпим много од злих демона... Али Бог ми се сажалио, и Он сам ме је поучио како да дођем до смирења“.¹⁷

Много говори и чињеница што се од православног верног захтева самоодговорност. Може он да се ослони на цркву, на заједницу верних, али он ипак остаје одговоран за своја дела пред Богом. То значи да треба имати снагу и вољу, и рачунати на себе. Божанска милост не пада у крило лењоме. Као члан црквене заједнице сваки остаје слободан у избору свога животног пута. За сваки појединачан поступак он мора сам да се одлучи. Само тако и може да буде одговоран. Опроштај греха долази само по отвореном признању пред Богом. Само то доноси унутрашње преображење. Од своје ране младости учи дете примером и поуком да буде искрено и отворено пред Богом и људима, да као човек преузме одговорност на себе. Сваки верни је позван да се удостоји Светог Духа. Црква је остварени Свети Дух својих верних. Као таква она је васпитни чинилац првог реда.

Организација православне цркве није нарочито јака: духовне везе нису тако видљиве као бирократске. Али је тим јачи утицај православног васпитања на унутрашње уобличавање, структурирање, одређивање личности, карактера. Чињеница да црква васпитава слободну и самоодговорну личност носи у себи и извесне опасности, али формира вредносне карактере, душе какве је Христос хтео. Ко осећа у себи Дух Свети везан је већ тиме неразднојно за цркву, а да црква у том циљу није употребљавала никаква механичка, спољашња средства. Црква формативно утиче на сам живот стварајући човека већ у детету,

¹⁶ Мат., 19, 21.

¹⁷ Силуан, о. с., 20.

човека који носи у себи Дух Свети, кога у свему одређује љубав према свакоме. Старозаветна строгост замењена је љубављу: „Пустите дечицу и не забрањујте им да долазе к мени, јер такових је царство небеско“.¹⁸ У детету, у омладини лежи могућност за заснивање царства Божјег у души човековој.

Римокатолизам и васпитање. — У римокатоличком васпитању одговорност цркве добија значајно место. На своме путу спасењу појединац има да се ослони не само на заједницу и цркву, већ треба да се у њој утопи. Заједница мора да буде организација, и то снажна, ауторитативна, ако се жели да осигура отпорност верног према променама и искушењима која историја доноси сама собом. Тежња вернога за спасењем може се једино тако испунити.

Усред варварског мора засновати и одржавати кроз дуге векове једно царство реда и законитости — то је захтевало развијен смисао за државу, политику, ауторитет, право, за закон и пропис. Тај смисао се код Римљана вековима неговао, те је се показао и при оснивању цркве. Он се одржао у народу такође и традицијом, духовном атмосфером, навикама и обичајима. Велико искуство које је сваки римски грађанин стекао учешћем у животу империје није могло да остане без утицаја на организацију цркве. Нова заједница преузела је то цењење реда и ауторитета. Оно је за њу било гаранција за целокупан културни живот. Појединац је сигуран само у чврстој згради светске цркве, која се стара о његовом мишљењу и акцији, о осећању и тежњи. Црквена традиција убрзо постаје најсигурнија основа за његово спасење. И до личне среће долази он само у оквиру своје велике цркве, која преко св. Петра директно потиче од Христа. „Једна основа апсолутног значења мора се створити, последња сигурност постићи, обавезно „да“ рећи највишој објективној вредности“.¹⁹ Заједница верних има сигурну подлогу свега рада тиме што се зида на ауторитету, закону, реду. Црква мора да има божански ауторитет, ако жели да има у руци мишљење и осећање, хтење и поступање својих верних. Само снажна воља је у стању да име Божје, његову истину одржи у променљивом, несталном свету, и допринесе њеном ширењу. Сва средства политике, богатства, државе и дипломатије треба ставити на расположење томе ауторитету. Тако је папа намесник Христов; тако је ауторитет цркве био каткад изнад ауторитета државе. Кроз многе векове су светски властодршци били сигурни за себе једино уколико им је црква била наклонена. Јер док су државе биле мале, расцепкане и у непрекидним зађевицама, дотле је свемоћна „католичка“ црква била изнад свих. Глас црквеног поглавара прожимао је сва срца верних, без обзира на државне, сталешке или расне разлике. „Постоји само једна општа црква верних, изван које нико не може да се спасе“, каже Латерански концил.²⁰

Претставник цркве је изабран међу најдостојнијима. Приликом сваког избора папе долази до израза: „Ти си Петар, и на тој ћу стени сазидати цркву своју“.²¹ Његов положај обавезује папу да у своме

¹⁸ Мат., 19, 4.

¹⁹ Rosenmöller, Das katholische Bildungsideal und die Bildungskrise. München, 1926, 9.

²⁰ Цит. Rang, о. с., 40.

²¹ Мат., 16, 18.

раду мисли пре свега на Божанско у цркви. Он је свестан у чије име иступа. Спас верних му је непрекидно пред очима. Његова моћ је моћ Божја, која се остварује преко њега. „Он је постављен у средину између Бога и човека, с ове стране Бога, с оне стране човека, мањи од Бога, већи од човека, и који о свему суди али о коме нико не суди“.²² Сваки прави католик обавезно верује у непогрешивост папе у питањима вере.

Сарадници папини, свештеници, служе Богу тиме што служе папи. На основу ауторитета и моћи папе они су такође претставници Христови. „Сам Христос је позвао свештенике у своју службу, за узвишени задатак продужења његовог дела спасења на земљи, као и преформирања света у његовом духу. Свештеник је, дакле, заступник Христов“.²³ Могућно је да свештеник ради у средини која има много људи високе светске образованости. Да ли је тиме доведен у питање његов утицај на верне? Нипошто! Прво, јер наука и уметност, чак сва културна дела, дело Божје само чине још видљивијим. Под њиховим утицајем религиозност бива још суптилнија, мисаоност префињенија. Друго, прави свештеник се осети ослобођен дужности да преноси и знање о свету, која му је некада спадала у делокруг рада. Он се тим преданије посвећује морално-религиозној страни човекове личности. Најзад: „Ако се губитак светског угледа или политичког престижа накнади порастом у усавршавању и религиском утицају свештеника, онда не треба жалити за тим, бар га не жали прави свештеник.“²⁴

Утицај ауторитативне цркве је веома велики. Добар католик осећа се чланом једне моћне организације, која не само да има богату историју, која има не само велика материјална богатства, већ претставља и велику културну снагу. Непоколебљива је његова вера да црква води порекло непосредно од Христа. „Увек је он у нашој средини, у нашој свести, у нашим срцима, живи, вечни Христос“.²⁵ Црква јесте светска сила, али она носи у себи нешто више: моћ Сина Божјег. „И стога не можемо ми заборавити Исуса, макар прошле стотине и хиљаде година, а народи и културе се непрекидно мењали“.²⁶

Религиозно мишљење, осећање и воља негују се наставом, поуком и учешћем у служби Божјој. Све има да се негује, о свему има да се стара, над свиме има да се води надзор. „Јер црква се осећа прво као непогрешиви тумач божанског откривења у питањима вере и обичаја; она се осећа нарочито непогрешиви тумач Светог писма“.²⁷ Ниједан тренутак у животу вернога не треба да буде без надзора, без учешћа цркве. Ако је васпитање исправно и успешно сваки верни може да каже: „У литургиској жртви не лежи само сећање на крсну жртву Христову, дато у очигледном облику. Жртва на Голготи јавља се ту са својом надвременском садржином у непосредној садашњости. Простор и време нестају. Сам Исус је ту, онај који је умро на крсту.

²² Цит. Rang, о. с., 36.

²³ Dörner, цит. Rang, о. с., 41.

²⁴ Wach, Sociologie of Religion, Chicago, 1946, 368.

²⁵ K. Adam, цит. Rang, о. с., 40.

²⁶ Н. и. М.

²⁷ Bopp, Die erzieherischen Eigenwerte der katholischen Kirche. Paderborn, 1928, 158.

Цела заједница сједињује се са његовом светом вољом да се жртвује, и предаје се помоћу присутног Христа небеском Оцу као жива жртва. Тако је света литургија потресан стварни доживљај, доживљај стварности Голготе“.²⁸ Зато католичко васпитање много полаже на службу Божју. Настава, васпитање и надзор увек су у вези са старањем о посети службе Божје. Сама служба је изграђена тако да доказује велику психолошку мудрост. Речи Божје, музика и ћутање тако се измењују међусобно да сваком верном остављају могућност за налажење себи одговарајући начин молитвеног прилажења Богу.

Васпитна мисао цркве тежи за најбољим, тј. опште обавезним облицима васпитања. Опште човечанско долази до израза најбоље у религији, у хришћанству. „Али захтев који ми постављамо католичком образовању јесте, да створи целу, потпуну личност, која израста из једног структурног принципа који све прожима. Ова последња, душу и тело уобличавајућа снага, лежи за католика у натприродној везаности за Бога а на основу његове милости за живот цркве“.²⁹ Зато катихизам има нарочито место у верској настави. Он се разликује од осталих књига, јер су оне светске, док катихизам полази од божанског ауторитета. Овај није књига ученог теолога... већ је то поучна реч *Legatus Dei*.³⁰ Највиши циљ васпитања је: „...натприродна служба Богу...натприродно слављење Бога, и одуховљавање човека, идентично са тиме по своме утицају“.³¹ Још нешто је потребно истаћи: „Католик не добија непосредно и сигурно учење Христово из Светог писма или извода из њега, већ од црквеног учења“.³²

Под вођством и надзором цркве, уз ослањање на њен ауторитет, може хришћанска мисао, хришћанска философија да тражи и нове путеве. Она не мора безусловно да се држи сколастике, што је чинила у доба кад друге философије и науке није ни било. Уместо на Аристотела, може се она ослонити на мислиоце који узимају у обзир искуствени свет пре свега, откривен у радовима Њутна и других, све до Ајнштајна.³³ Кад се ради о божанској истини и Божјој вољи, онда „не одступа она (црква) ни за прст од пута Божјег... Али кад та добра нису у питању, она излази у сусрет људској особености. Ту лежи основа њене признате способности прилагођавања“.³⁴

Млади католик осећа се сигуран под заштитом своје цркве. Сигуран од лутања у мишљењу и веровању, сигуран јер припада једној снажној организацији, која шири своја крила изнад целе земље, која знатно утиче на развој људске историје. У својој исповести скрушено доживи он јединство са црквом и Богом. Његов грех му се опрашта. Његов мир и унутрашња равнотежа се успостављају поново. Црква са своје стране води га сигурном руком његовом спасењу. Она има искуство векова и искоришћава га у подизању омладине. Млада лич-

²⁸ Adam, цит. Rang, о. с., 40.

²⁹ Rosenmüller, о. с., 10.

³⁰ Gatterer, Katechetik. Innsbruck, 1931, 277.

³¹ Bopp, о. с., 106.

³² Gatterer, о. с., 278.

³³ В. о томе: Maritain, Von der christlichen Philosophie. Salzburg—Leipzig, 1935, 109 и д.

³⁴ Bopp, о. с., 167.

ност добија одређеност, унутрашњи и спољњи облик под утицајем католичког васпитања. Она то задржава кроз цео свој живот. Католик умире смирен кад добије уверење у вечно блаженство. Зато се у васпитању тежи за постизањем јединства мисли, заокругљености у њима. Мишљење католичког васпитаника одликује се логичком јасноћом и конзеквентношћу. Католичка школа постиже много у погледу формалног образовања. Шаренило и разноврсност, условљена расом и културом верних, захтева јако наглашавање заједничког, везивног, сједињавајућег. Зато је потребно младој души усадити што раније свест о улози, величини, ауторитету, надвременом постојању цркве, нарочито њеног учења. Дете треба да доживи: „... да између васпитача и васпитаника мора да постоји нешто треће, чему су обавезни обојица на исти начин... То више треће... је у католичком погледу на свет, присутно као онај засновани божански ауторитет, који припада васпитачу, а чији је циљ објективно обогаћење детета истином и добротом. Резултат таквог васпитања ће увек бити: безусловно поштовање према објективномме, према истини и доброти као таквим“.³⁵

Многа сигурна средства васпитања налазе се у руци католичке цркве. Она има велико искуство не само у управљању младим људима, већ и одраслима. Она омогућава верноме доживљавање јединства са Апсолутним, што значи и доживљавање спасења, сигурности у њега. Много се у цркви истиче љубав према детету и вредност његове личности. Поштовање Бога иде упоредо са поштовањем детета, као и старог, болесног, заосталог. У Клунију морао је чак и стари монах да се поклони пред дететом. Један педагог Језуита величао је у 16. веку телесну лепоту младића, да би што боље истакао лепоту срца, исправност, чедност и веселост. Он мисли да је склоност младих ка шали и игри за старије „извор освежења“.³⁶

Тиме је већ детету дато и осећање слободе: бити слободан од греха, од везаности за земаљско, ограничено, пролазно, безвредно. То значи бити прожет вечним. Католички мислиоци полажу у том смислу много на васпитање за слободу. Тако каже Шелер: „Па ипак је слобода, као живахна лична спонтаност духовног центра у човеку, главна и први услов за могућност образовања и просвећења човека“.³⁷ Последица тога се показује као способност за слободно иступање у животу уопште. О томе говори Ферстер: „Учвршћена у божанској љубави која спаја заједницу, ојачана у животној радости и љубави према слободи, иступа млада личност нескривено у животу, у раду, у друштву“.³⁸

Протестантизам у васпитању. — Један циљ, један идеал везује васпитне тежње хришћанских цркава. Видели смо: за своје чисто духовно изграђивање тражи православни човек ослонац и помоћ у истини Христовој како му је она предата у првобитној њеној светлости. Младом римокатолику васпитање помаже да се укључи у духовну форму коју је његова црква утврдила као опште обавезну. Али тиме није исцрпљена васпитна моћ хришћанства.

³⁵ Исто дело, 166.

³⁶ Види **Bopp**, о. с., 148.

³⁷ **Scheler**, Die Formen des Wissens und die Bildung. In: Philosophische Weltanschauung. Bonn, 1929, 85.

³⁸ **Foerster**, F. W., Christus und das menschliche Leben. München, 1923, 32.

Хришћанство није неко апстрактно верско учење, које се тиче само свештеника и монаха. Оно није само један духовни облик, који је изградила црква као заступник Христов. Хришћанство је животна и стваралачка снага, која се свакодневно потврђује у животу и раду. Оно је Царство Божје које продире у човеков живот, учествујући у њему формативно, одређујући му правац и смисао. Без учешћа у том „трансцендентном“ свету човек се подвргава једино закону природе.

Ову, животу окренуту страну хришћанства наглашава протестантско васпитање. Оно не одбацује живот. Оно позива у борбу против свега безвредносног и вредности супротног. Протестантско васпитање је васпитање за религиозни живот, за живот у Богу и за Бога. Реализам протестанта означава његову вољу да живот обухвата вером, његову свест о томе да прст Творца утиче на живот. Вера није далеко од живота, јер Христова истина прожима цео живот. Све смисаоно и вредносно долази од религије. Само теориска знања остављају човека усамљеног, невезаног за стварност. Његово знање о природи не објашњава му ни њу нити његово место у њој. Он се нађе пред природом или равнодушан или чак непријатељски расположен. „У протестантском смислу нема у томе ни бекства од света нити убијања воље, већ штавише побуде за непрекидну борбу са свиме противбожанским у себи самом и у свету“.³⁹ Живот Хришћанима испуњен је тежњом за хришћански истинитим и исправним. При томе Бог помаже човеку. Његова љубав према човеку види његове напоре и пружа им ослонац. Мотиви и снаге које имају животну формативну снагу имају се повезати са религиозним ставом духа и неговати упоредо са побожношћу. „Живот у свету може се најправилније разумети као мноштво прилика да се постане јачи и остварује љубав. Исти Бог који те прилике шаље, захтева љубав“.⁴⁰ Протестантски васпитач треба пред својим духовним очима да има чињеницу: „... да евангеличко хришћанство не израста из неке стваралачке природне склоности, него претставља Божје дело у поједином човеку, кога захвати реч Божја, остварена у историји. И још то, да се евангеличко хришћанство никад не може замислити без личне одлуке појединца, одлуке која на позив „покајте се и верујте у Јеванђеље“ проистиче из непосредног осећања вредности и нужних захтева савести“.⁴¹

Протестантизам је у васпитању активан као оптимистички став према свету. Он тражи и негује све оне способности које су потребне остваривању идеје истинитог и лепог, доброг и светог. Он је окренут животу, будући уверен да хришћански елеменат може да буде најјаче утицајан у оном животном облику који иде даље од природног развоја. Његови васпитни напори су етички. Они негују морал, јачају веру у коначну победу Божју. Протестантско васпитање је такође и трансцендентно. Оно верује у помоћ Божју и учи да крајњи циљ треба тражити у свету Божјем, у Царству духа. „Смисао света не сазнаје се нити доказује“ — каже чак и философски оријентисан педагог Едуард Шпрангер — „него долази к нама у једном нарочитом доживљају, који религиозни речник обележава као от-

³⁹ Weidel у Pädag. Lexikon. Bielefeld und Leipzig, 1929; IV Bd. 1418.

⁴⁰ Niebergall, Der neue Religionsunterricht, Langensalza, 1926, 23.

⁴¹ Burkert, Evangelischer und katholischer Religionsunterricht. Berlin, 1926, 26.

кривење“.⁴² У свести о оташтву Божјем лежи осећање сигурности, заштићености, мисли протестантски теолог Харнак. Смирујуће, усхићујуће у „Оче наш“ не доживљава човек ни у једној другој молитви тако јако и потресно као ту, тврди он даље.⁴³

Дете треба постепено да заволи царство које „није од овога света“. У протестантском васпитању се стално подвлачи да се вечност постиже службом ближњем у овоме свету. Хришћанска љубав се доказује службом човеку: ублажавањем његових болова и уздизањем његовог благостања. Млади хришћански дух треба да постане извор духом испуњеног живота и рада. Ми смо „сви свима потребни“. Активно учешће у овом животу не само да нас не спречава у остваривању Царства Божјег, него нам оно то намеће као дужност и задатак; за то смо позвани. Истина да је Бог љубав, општа је; она важи за целокупну стварност. Љубав је стваралачки принцип стварности. Религиско васпитање не сме стога да утиче само спољне и формалистички, већ изнутра, полазећи од прадоживљаја ствари и Творца, као и човека. Овом прадоживљају потребно је васпитањем помоћи до пуног изражаја. Све мисли и осећања, сва хтења и сва дела претстављају појединачне, искуствено везане изразе прадоживљаја Бога. Како би, без људи хришћанског васпитања и духа, изгледали и поред њих страшни ратови? Такође и напори и одрицања, пожртвованост наших научника и уметника, политичара и економа — изгледали би свакако другачије кад не би у њима било бар трагова хришћанског васпитања. Нешто од хришћанскога може се наћи у идеји човекових права, демократије, Уједињених нација, Црвеног крста, и у многим другим појавама савременог друштва — мада се тај елеменат сада ретко спомиње. Уз то, треба имати на уму да коначно добро, крајњи циљ човеков остаје увек спасење, враћање Богу. Мада добро дело игра значајну улогу у васпитању, ипак остаје овај живот везан за патњу, за несавршенство, за границу и пролазност. Зато се мора неговати у детету нада на постизање Царства Божјег. „Милост није сакраментална медицина, него помисао самилосног Господа на свет. Религија није више постигнуће, нити морал и љубав према ближњем, већ вера у Бога, који дарује заједницу с њиме и снагу за свако добро“.⁴⁴ Дакле: не добро дело, већ добро дело Бога ради! Скрушена и побожна душа је у стању да чини добро, и да сигурно испуњава своје дужности према Богу и ближњем. Добри треба да будемо у име Божје. Наше дело служи слави Божјој, а не остварује се само стога што смо добри пријатељи или „социјални“. Наше понашање треба да има покретаче у чистоти наше вере и искрености наше побожности. Кад то није, наше дело остаје религиски индиферентно. Вера у Христа показује се као основа наше побожности: као што је Бог жртвовао свога сина да би човеку указао пут приступања Њему, тако човек стиче побожним следовањем Христу опроштај својих грехова. Уз помоћ Божју окреће се човек од овога света Царству Божјем. „Поступак и сазнање само онда су религиозни, и у нашем случају хришћански, ако су у тесној вези са хришћанском побожношћу; они су такви тиме, што израстају из ове. Добро, чак и многохваљена љубав,

⁴² Spranger, Lebensformen. Halle (Saale), 2. Aufl., 1921, 213.

⁴³ Harnack, Das Wesen des Christentums. Leipzig, 1902, 41.

⁴⁴ Niebergall, Pädagogische Religionsphilosophie, Langensalza, 1930, 42.

само онда су хришћански, кад полазе из срца које је везано с Богом; иначе је добро само морално... Није све у томе да се поучава у чињењу добра, мада је добро врло уско везано са нашом хришћанском религијом“.⁴⁵

Слично мисли и Комитет за верско васпитање у С.А.Д., кад каже: „Приближавамо се основним етичким вредностима живота на основу појмова отацтва Бога и братства међу људима“.⁴⁶

Васпитање у овом смислу има општи културни значај. Јер чињења да сваки стваралачки акт значи продор кроз границе, кроз датост, следује да носи у себи религиозни елемент. Ка неусловљеноме се уздиже стваралац у области науке и уметности само као морално религиозна личност. Само као такав он ствара нешто што никад није било дато. Није стога случај што је хришћанство извршило битан и трајан утицај на науку и уметност, привреду и политику, на културно стварање уопште. То се ни на који начин не може порећи.

За ово искуство везана је и идеја милости: човек ствара онда кад прима, кад Трансцендентно у њему проговори. Свака н а у ч н а теорија о стваралачком акту остаје нужно непотпуна. Јер свака остаје управо онде где тај акт почиње; или пак иде за њиме и скупља мрве о његовом емпијском изразу.

Може се, после тога, о религиозном васпитању рећи да је за њега типичан покушај продирања до основа душе, и то основа која је формативна и мотив сваке важније акције. „Религиска стваралачка енергија је неисцрпна; она тежи ка увек новој и пуној реализацији“.⁴⁷ У детету се постепено развија „живљење у Богу“. То није једностран интелектуални процес, како га је замишљао Хегел, него лично-целосни. Исправно понашање према Богу укључује активност у смислу његових заповести, његове воље, његове више реалности.

Социјално понашање негује верско васпитање такође тиме што развија „осећање створености“, (»Kreaturgefühl-Otto). Омладина долази до непоколебљивог уверења да су људи међусобно везани као синови заједничког Оца. Без тога остаје човек усамљен и напуштен, или постаје чак непријатељ целог друштва. Непријатељ цеде природе постаје сваки онај коме недостаје вера.

Све поменуте вредности труди се протестантско васпитање да начини јаким мотивима младе душе, и то, као што је већ речено, не само у смислу „моралног“ већ правог хришћанског васпитања. „Ми не смишљамо ништа ново, него држимо стару реч Божју и остајемо код ње, као што је то чинила стара црква“.⁴⁸ Активну љубав потребно је показати и према споља. Дела која чинимо из сопствене снаге треба да докажу да Христа имамо у дубини наше душе као углед. Христос није учио једино одрицању, него пре одрицању које значи уздизање у један виши свет. У љубави и са разумевањем за ову унутрашњу побуду сваког верног приступамо му ми, испуњени вољом да помогнемо. Христос као углед непрекидно је у младој души, чак и ако је она још далеко од његових правих следбеника. У напору да се њему следује лежи узрок духовног напретка. Ако васпитаник искуси могућ-

⁴⁵ О. с., 133.

⁴⁶ American Council on Education: The Function of the Public Schools in Dealing with Religion. Washington, 1953, 5.

⁴⁷ Wach, о. с., 14.

ност излажења из оквира времена, васпитач може бити задовољан појавио се један духовни процес који отада у мањим или већим ко- рацима незадржано напредује. Један живот у знаку Христа се про- будио. Царство истине остварује се у једном од својих безбројних облика. Даљина од Бога осећа се као губитак, али истовремено и као позив за вољу. Само свет ове истине обећава потпун мир, блажен- ство. Јер: „Није могућно да човек изгуби Трансцендентно, а да он не престане да буде човек“.⁴⁹ Сваки од нас доказује своју љубав према човеку радом на општем добру, остваривањем тог божанског принципа у животу.

Наилазимо каткад на схватања која звуче сувише прагматистички, али и тада се држе чисто религиозних перспектива. С друге стране указују други, као најистакнутији Нибергал и Флитнер, на религиозни моменат у раду за ближњег. Флитнер говори о „активном понашању онога који воли“. Оно је упућено вредносном, вечном у човеку. Оно запоставља све земаљско, али не са презирањем него тиме што се по- тискује божанским. Онај који са побожном љубављу приступа бли- жњему види лик Божји у њему. У томе је његова снага, као и његова лична вредност. „Привидна бесмисленост сваке праве религиозности оправдава се тиме што даје власт над светом ономе који у свету не налазе нешто највише“.⁵⁰ Христова истина није логички појам, није нешто статичко, нешто што у себи мирује. Она зрачи, покреће, ствара. Она продире у човеково понашање чим он у њу верује. Дух се уобли- чава — ако има одговарајуће васпитање — почевши од својих корена, тако да га прожима у свима његовим побудама.

Црква је целокупну технику увек посматрала као средство духа. Она је потстицала рад и у овој области, истичући нарочито ње- гову моралну вредност. „Давати је блаженије него примати“.⁵¹ Једини оправдани мотиви у производњи материјалних добара леже у вољи да се човеку помогне, дакле не у богатству као таквом већ као средству за ублажавање његових болова. Пијетиста Франке водио је своје ученике у радионице занатлија. Ту је требало да виде како изгледа живот побожног, скромног радника. Нешто од овог духа остало је у свим протестантским тежњама: бити близак ономе који у зноју лица свог свој хлеб зарађује.

Врло јако подвлачи протестантска педагогика овај моменат. Тиме је онај имала исправан став према нашој техничкој цивилизацији. С друге стране, она је њене недостатке гледала да компензира поја- чаном негом духа. Она не тражи презирање технике и бекство из жи- вота. Она их схвата као средства која служе човеку. Она опомиње на опасност веровања у свемоћ технике. При томе наглашава велику улогу духовних вредности, религиозно-моралног момента у свакој об- ласти рада, тиме и у техничкој. Веровање у напредак не може се зи- дати на веровању у технику. Јер, пре свега, веровање у технику добрим делом почива на страху и рачуна са њиме. Ракете и сателити се не праве из научних и идеалних побуда, него напротив да би се људи држали у страху и покорности сили. Једино средство да се сваки

⁴⁸ Luther, цит. Rang, о. с., 75.

⁴⁹ Jaspers, Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. München, 1950, 273.

⁵⁰ Niebergall, Die religiöse Erziehung in Haus und Schule. Leipzig, 1920, 12.

⁵¹ Дела апост. 20, 35.

напредак технике осећа као прави напредак у слободи и сазнању јесте да се и рад на њој подвргне морално-религиозним мотивима. Уколико религиозност усахне, сваки напредак технике ће изазивати страх. Тај напредак може додуше да олакшава материјални живот, али не ослобађа осећања његове суштаствене бесмислености и празнине, његове непрекидне променљивости, пустоши, пролазности. Харнак потсећа на пример Христов: „Надсветско што је у њему живело није у њему разорило овај свет; не, све у свету доводио је он у везу са Богом, кога је знао и у коме се осећао заштићен“.⁵²

Васпитање се стара о врлинама које техничка култура не негује. Свака, па и техничка култура има потребе за врлином скромности, самоконтроле, посматрање ствари „са гледишта вечности“, љубави и разумевања за сваког ближњег, спремности на добро, праштање... све врлине које показују своју праву снагу и вредност ако се заснују на религији. Све што се заснује на стваралачком праизвору значи много више од сваког свог искуственог елемента. Страх Божји није страх од демона и није непријатан (Ото); молитва је више него молба за нешто у овом свету; равнодушна је према даровима његовим; нада је више него нада на ма шта дато у њему. Из свега тога може пажљиви васпитач да извуче покретаче за вољу свог васпитаника, који постају јака формативна снага. Опште и трајно пружа се тако да омогућава прилагођавање на нови животни облик који се у детету јавља. Истина је једна, али су многи облици њеног остварења, који су искуствено условљени. То је хтео и Кант да каже својим појмом „задатости“ света. Јасперс говори исто речима: „Стварност не постоји као дата, већ се мора прихватити сазнањем које је у исто време учешће и поступак“.⁵³ На вољу јако утиче као побуда, апел, позив оно што Ото назива „Нестворено“. Све створено указује на творца, већ самом својом датомшћу. Тако је разумљиво што датост упућује поглед мислиоца Даваоцу (Кронер). У свакој области, у сваком раду раденик је упућен на највећег раденика, на Творца. Духовна будност је потребна у свакој области у којој се ради на нечему вредносном.

Ове речи Лутерове су карактеристичне за развој протестантске педагошке мисли све до наших дана: „Најбољи и најбогатији успех, благо и снага неког града јесте да има многе fine, учене, разборите, поштовања достојне и лепо васпитане грађане...“⁵⁴ Свештеник и вероучитељ је службеник Божји; он врши своју дужност васпитавајући подмладак. Целокупан васпитни рад упућен је Христу, не цркви. Он ублажава супротност између вечног и временског, трансцендентног и искуственог. Он ублажава немир душе и незадовољство животом. Али он буди и потпирује веру у могућност остварења доброга на земљи, у животу. Радикално зло претставља за васпитача проблем, али не онај који каткад добија код екстремних претставника верске мисли.

Исто важи и за „бекство из живота“. Рад оплеменен љубављу према ближњем може да се допуни тежњом за савршенством и учини живот смисаоним. Црква стоји на том становишту и постаје чувар тра-

⁵² Harnack, о. с., 23 и д.

⁵³ Jaspers, Die geistige Situation der Zeit. Berlin, 1953, 18.

⁵⁴ Luther, цит. Müller—Frelenfels, Bildungs- und Erziehungsgeschichte. Leipzig. Bd. II. 1932, 62.

диције и симбол непрекидних човекових покушаја да свој живот доведе у склад са вољом Божјом. Нибергал говори о „употребљивом и образованом човеку“ као васпитном циљу. Он то дефинише ближе тако да се може схватити као скоро опште примљен циљ протестантског васпитања: „Тражити и наћи своје упориште, без кога нико не може да живи, у свету духа, и своје понашање према томе духовно уобличити — то би могао да буде кратко означање онога што чини суштину Хришћанина, каквог бисмо желели да васпитањем уобличимо“.⁵⁵

И данас поставља протестантска педагогика питање о положају хришћанства у култури.⁵⁶ Од тог положаја зависи васпитни рад. И обратно: у свим областима културног живота требало би да се осећа утицај хришћанства. Имало је, а има и данас, приметних нијанса у тумачењима појединих питања у вези са васпитањем у протестантизму. Али цело његово мишљење и целокупан његов рад збива се у знаку хришћанског старања о животу, о блискости не само са науком и уметношћу, већ и са техничким и економским радом. Све се мора прожети хришћанским тежњама. То је карактеристична црта протестантских тежња. Од Лутера, преко Емерсона, до данас још активног Норман Винцент Пила чујемо речи које доказују тај став. „О, жива је, дејствујућа, активна, моћна ствар вере, те је могућно да она без престанка добро ствара... Тако је човек без принуде вољан и пун задовољства кад добро другове чини, свакоме служи, све подноси за љубав Богу и славу Божју, који му је указао такву милост да му је немогућно да одваја дела од вере, тако немогућно као што се не може горење и светлост одвојити од ватре“.⁵⁷ Управо ове речи говоре против каткад изреченог мишљења да „хришћани запостављају васпитање за сад и овде“.⁵⁸

На конгресима за евангеличко васпитање долази до израза захтев да се васпитање „приближи библиским категоријама и натприродном хришћанству“.⁵⁹ Ту се говори такође и о ренесансу хришћанског васпитања уопште. У свима протестантским предлозима о верском васпитању захтева се нека смисла за „слободу и широкогрудост“. Тако нпр. у Правилама савеза за верску наставу и верско васпитање: „признање религиозно-научног испитивања у самој верској настави, и његово усклађење са општим резултатима науке“.⁶⁰

Једино духовна средства, мисли и вредности користе се у буђењу хришћанског духа у детету. Оно се оспособљава не само да подноси патње, него и да покаже животну снагу, предузимљивост и стваралачку вољу. „Слушати његово (Христово) проповедање значи држати отворене очи за апсолутно зло у свету; оно уклања задовољство собом, и потсећа на постојање више инстанције“.⁶¹

⁵⁵ Nibergall, Der neue Religionsunterricht, 27 и д.

⁵⁶ Види: Gaebelin, Education in Contemporary Evangelic Thought. Ed. by C. F. H. Henry. New York, 1957, 167 и д.

⁵⁷ Luther, цит. Rang, о. с., 81.

⁵⁸ Brubacher, A. History of the Problems of Education. New York, 1947, 6.

⁵⁹ Pollard, у делу: The Christian Idea of Education. Ed. by Fuller. New Haven, 1958.

⁶⁰ Цит. Nibergall, Der neue Religionsunterricht, 18.

⁶¹ Jaspers, Die großen Philosophen. München, I, 1959, 212.

Верском наставом и радом цркве пружа се детету помоћ: прво увођењем у Свето писмо, друго поуком у проповеди. Оба момента прате га кроз цео његов живот. Свето писмо нам је блиско својом садржином, мада његова спољна форма може да изгледа необична у наше доба. Она говори нашој савести, утиче на формирање наших тежња и идеала, оплемењује наше побуде. Оно што је у њој надвременно одговара нашој потреби за вечним, која лежи у суштини човека сваког доба и места али се никад не може задовољити. То је оно што је блиско, вредносно и истинито у Библији. Дакле, не практично-потребно, већ духовно-формативно у њему. С друге стране: „Проповедање Јеванђеља је средишни проблем у животу цркве; то није проблем технички, већ проблем живота и смрти; није модеран проблем већ стални захтев и непрекидна тешкоћа“.⁶²

Тако исто је протестанско васпитање уско повезано са научним, уметничким и стручним. „Познавање наше религије је битно за правилно разумевање наше културе, књижевности, историје и свакодневног живота“.⁶³ Исто мишљење налазимо и у поменутом циљу који Нибергал, с њиме и многи други протестантски педагози, истичу: „употребљиви и образовани човек“.⁶⁴

Свако дете претставља нешто јединствено и непоновљиво; оно је личност, макар само у постајању. И у протестантској цркви је сваки верни самосталан, независан и самоодговоран. За то је потребно васпитати свако дете. При томе се црква осећа одговорна за човека какав се он јавља у његовом раду и животу, у његовом хришћанству на делу. Ако не добије религиозно васпитање дете постаје биће тренутка. Оно постаје вешт занатлија, али не стваралац вредносних дела. Дела, кроз чије жиле пулзира вечност, остају му неразумљива; она га не оплемењују. Тако оно остаје увек упућено само на сад и овде дато. Зато црква не води старање само о *scientia sacra*, већ о црквеном животу, о животу хришћанске мисли у детету, која најјаче долази до израза у брижном старању о добру ближњег. Учење о раскинутој вези између Божанске и човекове воље служи повољно за буђење тежње за њеним поновним успостављањем. Црква је целим својим бићем носилац свих тежња човекових за повратком у јединство са Праизвором. Тако увођење у црквени живот и рад није нешто узгредно за васпитање. Понешто што нама данашњим људима можда изгледа само као „форма“ има пуно смисла и дубоке истине. И ако се уживимо искрено у дух и схватања наших предака, долазимо до пуног и саосећајног разумевања смисла и вредности, истина и учења која су њима била блиска, али која и нас духовно уздижу. Не треба заборавити да, поред све слободе у тражењу свога религиозног израза, већина нас налази га у већ утврђеном облику, у освештаном обреду, у нечему што он носи од општечовечанског у себи. Многа скривена духовна расположења најлакше изађу на животну светлост помоћу ових старих црквених „форама“. Институционално и уобличено у служби Божјој слично је рационалном моменту у мишљењу: без њега нема сазнања, иако је само сазнање као стваралачки акт више него раци-

⁶² Maury, цит. Timm, *Jesus Christus in unserer Welt*. Göttingen, 1959, 55.

⁶³ American Council on Education, o. c., 5.

⁶⁴ Niebergall, *Der neue Religionsunterricht*, 27.

онално. Служба Божја, везаност за црквени живот нису неопходни, али оно што их за васпитање чини неопходним јесте дубоко, потресно, више од форме доживљавање близине Божје. И најдубље доживљавање, ако се не доведе до израза остаје животнo неплодно чак и за свога носиоца. Естетски елеменат у религиозној души, са својом уску повезаношћу за побожност, налази у служби Божјој храну. У том мислу труди се протестантско васпитање управо стога што осећа да је претераним рационализовањем службе Божје изгубило знатно утицајно средство. Јер формално, можда чак круто у култу нипошто не даје право да се одбади. Чак понешто што за одраслога остане садржином неиспуњена форма, има за дете велики значај као побуда за мистично, дубоко доживљавање присуства Бога. Бити без форме значи бити у хаосу, у празнини, у непостојању. Форма има нечег завршеног, окамењеног, али претставља собом доказ стваралачког израза, рада, напора човековог да доживљени смисао Свеобухватнога веже за неку форму. Река духовног доживљавања је више него сваки од њених уобличених симбола. Али за младу душу она је достижива једино у симболима. Васпитање не може другачије но да омогући младој души да доживи симболе и форме заједно са њиховим значењем, са истинама са којима су у вези. Тиме се осигурава јединство црквене заједнице.

*

Човек је, уколико је духовно биће, укорењен првобитно у Праизвору. Духом проткива он свој живот ако овај свој прадоживљај, ову првобитну укорењеност свога бића доводи до пуне свести. Изрази, трагови, остаци тих покушаја чине његову културу. Тако је његова култура сведок његове везаности за Свеобухватнога, за Творца. Културно стваралачки се држи човек кад непрекидно доводи до израза тај свој прадоживљај, и чини га основом свега свога живота и рада. При томе се унутрашње уобличава. У религији, у којој он долази до свог првог погледа на свет, то је битно за цело његово доживљавање. Његова слика о постанку, о вредности и крајњем циљу стварности и њега самог у њој, све је усредсређено на доживљај Бога. Кад покуша да у уметности дође до адекватног израза свога доживљаја стварности, он види у њој само естетско, само лепо. Уметничком духу је естетско једина, апсолутна стварност. У моралу прилази човек Богу као законодавцу, као апсолутном добру. Најзад човек обрађује у науци и философији божански логос.

Једино све ове функције духа узете заједно бацају светлост на културу, на културно постојање човека. Оне су узајамно условљене јер су првобитно јединствене, нераздвојно повезане. Оне се у својој активности узајамно поттичу, помажу и употпуњују. Не постоји међу њима непријатељство, јер су се развиле из првобитно целосне духовне активности. Напротив, оне узајамно утичу на проширивање видокруга, гледишта, искустава. Чак, недовољно неговање једне од њих има за последицу погрешан правац функције других. То би се могло приказати многим примерима из културне историје. Али овде се морамо задовољити само једном напоменом. У Средњем веку философија је била стерилна делом стога што се ограничавала једино на

проблеме и гледишта религије. Ренесанс за своју плодност има да захвали појави многих научно и уметнички заинтересованих људи, али који су били дубоко религиозни. Прошли век донео је супротан покушај онеме из Средњег века: да се науком замени све остало. Ту лежи узрок данашње „културне кризе“, коју готово сви мислиоци истичу као праву опасност по даљи правилан развој културног живота. Јер, нема сумње да је наша светехничка култура једна од највећих застрањености у историји. Индустријализован, механизован, духа лишен живот нашег доба претставља опасност по духовну равнотежу, која може да има за последицу хаос и општи застој. Сваки културни рад, па и техника уколико спада у њега, црпи своје снаге из духа, из доживљавања Праизвора човековог и целокупне стварности. Међутим, видимо да техника не жели да се ограничи на своју област, на математичко-механичко, већ да подвргне себи науку и уметност, чак да измени морал и религију. На тај начин прети опасност да човек, који је духом постао човек, изгуби ту ознаку и сведе себе на природне објекте.

Није стога никакво чудо што је таква ситуација изазвала одлучну измену става у науци и философији. Од почетка нашег века чују се гласови који истичу значај религије, уметности и морала за правилан развој не само науке и философије, већ културног живота уопште. Овде се морамо задовољити само навођењем ове чињенице. Али она баца светлост на значај верског васпитања, на правац којим оно треба да се креће. Пре свега, оно је неопходно као противтежа нашем технизираном ставу према свету. Уопште узев оно спада међу најглавније задатке савременог друштва. Религиозно васпитање претставља директно старање о будућности културе која ако се исправно схвати води Богу. Незнатне разлике у схватању њених задатака, које се јављају код појединих теоретичара и практичара све три главне хришћанске цркве, у приличној мери бледе кад се има у виду огроман задатак који морају да преузму све оне на себе у своме старању о подмлатку. Или се бар те разлике могу изгладити до мере која неће ометати правилно религиозно и хришћанско васпитање, подлогу европске културе. У питању је хришћанство као културни чинилац, у питању је култура духа и остварење Царства Божјег, у питању је опстанак човека као духовног бића и његово спасење. Васпитање је у томе средишна акција.

Zusammenfassung

Dr. RADMILO VUČIĆ

CHRISTENTUM UND ERZIEHUNG

Die Religion der Liebe ist unersetzlich, wenn der erzieherische Gedanke am Werke ist. So ist zu erklären, daß die Geschichte der Erziehung der Menschheit nicht vom christlichen Geiste zu trennen ist. Die christliche Erziehung breitete sich über die ganze Erde aus, brachte große Charaktere

auf allen Gebieten des Wirkens hervor, und erzielte überall auch bedeutende Fortschritte.

Die Wahrheit Christi als Erziehungsideal kann von drei Standpunkten aus betrachtet werden. Erstens als Aufgabe, sie in ihrer ursprünglichen Reinheit aufzubewahren. Das tut die orthodoxe Kirche. Ohne Rücksicht auf äußere Bedingungen soll die junge Generation dem Vorbild Christi und seiner ersten Schüler folgen. Nur so wird sie sich geistig formen im Sinne der ursprünglichen Lehre.

Zweitens — davon ausgehend, daß zur Sicherung des Erziehungseinflusses eine autoritative, das ganze Leben umfassende Organisation ausgebaut werden müsse, meint der römische Katholizismus, der Einzelne könne in Anlehnung an diese im rechten Sinne der Lehre Christi erzogen werden. Nur eine mächtige Kirche ist imstande, der jungen Seele eine feste, christliche Struktur zu geben.

Endlich ist es nötig, das hier-so-gegebene Leben christlich zu formen. Die Wahrheit des Evangeliums bleibt, aber die Formen ihrer Anwendung wechseln. Eine christliche Erziehung soll die Jugend dazu vorbereiten, dem Menschen von heute in christlicher Liebe und mit Verständnis entgegenzukommen. Das ganze tägliche Leben soll dem göttlichen Willen unterstellt werden. Diese Seite der erzieherischen Bestrebungen sucht der Protestantismus zu betonen.

Aber die christliche Erziehung macht einen einheitlichen Strom aus. In drei Nüancen leicht gefärbt fließt der christliche Erziehungsgedanke mächtig weiter, mit allen praktischen, real bedingten Konsequenzen. Immer und überall wo es aktiv wirkt, geht, geht die christliche Erziehung von derselben Quelle aus und strebt zum selben Ziel. Der gemeinsame Unterbau aller drei Konfessionen, das gemeinsame Ideal der drei Kirchen ist Christus und seine Wahrheit, die jede Erziehungsarbeit bestimmen sollen. »Es sind mancherlei Gaben; aber es ist ein Geist.«

Резюме

Др РАДМИЛО ВУЧИЧ

ХРИСТИАНСТВО И ВОСПИТАНИЕ

Религия любви ни чем не заменима в деле практического осуществления воспитательной мысли. Этим можно объяснить почему история воспитания человека не может быть отделена от духа христианства. Распространившись по всей земле христианское воспитание создавало великие характеры во всех областях людской деятельности и всюду достигло значительных результатов.

Истина Христова, как воспитательный идеал, может быть разсматриваема с трёх точек зрения. Первое, как задание, чтобы она была сохранена во всей своей девственной чистоте. Это осуществляет Православная церковь. Не обращая внимание на внешние условия молодое поколение должно следовать примеру Христа и Его первых учеников:

и только идя этим путем оно сможет духовно сформироваться под знаком первобытного учения.

Второе, — исходя из взгляда, что ради обеспечения воспитательного влияния быть основана авторитетная, всесторонне охватывающая жизнь, организация. Римокатолическая церковь считает, что каждый отдельный человек может быть воспитан в духе учения Христова только тогда, когда это воспитание базируется на таковой церкви. Только сильная и крепкая церковь может обеспечить юной душе прочную христианскую структуру.

Наконец, необходимо теперь и здесь сформировать жизнь по христиански. Евангельская истина неизменна, но формы ее применения меняются. Христианское воспитание должно подготовить молодёжь чтобы подходить к человеку с чувством христианской любви и самого широкого разума. Вся повседневная жизнь должна быть подчинена воле Божией. Эту сторону воспитательной деятельности особенно выявляет Протестантизм.

Однако, христианское воспитание представляет собой одно единственное движение. Легко окрашенная тремя нюансами христианская воспитательная мысль уверенно течёт вперёд со всеми своими практическими, исторически обусловленными, конзеквенциями. Всюду иезде, где оно деятельно, христианское воспитание исходит из общего источника и неизменно стремится к общей цели. Онда и та же база для всех трёх исповеданий, общий идеал всех трёх церквей есть Христос. Его истина, которая неукоснительно определяет всякую воспитательность. „Дары различны, но Дух один и тот же“ (1 Кор 12, 4).